

IZVORI INFORMACIJA

(katalozi, leksikoni i enciklopedije)

Sead SELJUBAC

Naslov ovog članka nas asocira na široko područje traganja za podacima bilo koje vrste. Ono o čemu mi želimo ovdje govoriti je konkretno područje znanstvenog istraživanja gdje je nužno naći načine da se do informacije o predmetu istraživanja dođe na uspješan način i za najkraće moguće vrijeme. Studenti univerziteta u BiH imaju priliku da se sa uputstvima za efikasan dolazak do informacija ove vrste susretnu u vrijednoj knjizi Midhata Šamića *Kako nastaje naučno djelo*¹ (Sarajevo, 1977.). Ono što ovoj knjizi nedostaje su uputstva za traženje informacija u bibliotekama arapskog svijeta. S tim problemom se susreću studenti orijentalistike i studenti Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu.

Ovim tekstom ćemo pratiti smjernice koje 'Abd al-Hamid 'Abdullah al-Harama daje u svojoj knjizi *Waraqat fi al-bahl wa al-kitaba* (Tripoli, 1989.). Izdajamo samo jednu od više vrsta izvora podataka za znanstveno istraživanje. To su - *katalozi, leksikoni i enciklopedije*. Al-Harama spominje da u arapskim bibliotekama među ovom vrstom izvora možemo naći:

1. BIOGRAFIJE POZNATIJIH LIČNOSTI

Neke od knjiga ove vrste nude podatke o poznatijim ličnostima različitih oblasti, a neke samo o određenim oblastima. Ima ih koje obrađuju duže

ili kraće epohe u kojima su oni djelovali. Izdajamo neka od djela ove vrste koja su različitih sadržaja. Podijelit ćemo ih prema specifičnostima po kojima se razlikuju. Tu su:

a) Biografije poznatih ličnosti uopće

Takve su npr:

1. *Wafayat al-a'yan*, Ibn Kalikan;
2. *Al-Wafi bi al-wafayat*, As-Salih as-Safadi;
3. *Wafat al-wafayat*, Ibn Šakir al-Kutubi; i
4. *Al-A'lam*, Az-Zirikli.

b) Poznate ličnosti jedne epohe

U knjigama ove vrste autor obrađuje poznatije ličnosti svog stoljeća, ili nekog drugog vremena. Ovdje je poenta na vremenskoj odrednici u okviru koje se biraju ličnosti. Evo nekih djela te vrste:

1. *Ad-Durar al-kamina fi a'yan al-mia al-lamina*, Ibn Haġar al-'Askqalani;
2. *Ad-Dau' al-lami' li ahl al-qarn at-tasi'*, As-Sakawi; i
3. *Al-Kawakib as-saira fi a'yan al-mia al-'ašira*, Naġmuddin al-Gazzi.

c) Poznate ličnosti određenih gradova, pokrajina, država

U djelima ove kategorije obrađene su poznate ličnosti određenog prostora. Takve su:

1. *Al-Ia'lam bi man halla Marakiš wa Agmat min al-a'lam*, 'Abbas al-Marakiši;
2. *A'lam al-Iraq*, Muhammad Bahġat al-Alari;
3. *A'lam Libiya*, Tahir az-Zawi;
4. *Mu'ġam a'lam al-Ġazair*, 'Adil Nuwayhid;
5. *Adibba' Malaqa*, Ibn 'Askar;
6. *Qudat Qurtuba wa 'ulama' Afriqiya*, Al-Kašini;
7. *Tarih 'ulama' Bagdad*, As-Salami; i
8. *Tarih al-'ulama' wa ar-ruwat li al-'ilm fi Andalus*, Ibn al-Fardi.

d) Posebne grupe ljudi

Ova vrsta djela obrađuje i nudi podatke o ljudima koji po zajedničkim karakteristikama ili užoj specijalnosti pripadaju istoj skupini. Takva djela su:

1. *Tabaqat aš-šafi'iyya*, Taġuddin as-Subki;
2. *Tabaqat aš-šu'ara'* Ibn al-Mu'tazz i Ibn Salam;
3. *Tabaqat al-mufassirin*, Ġalaluddin as-Suyuti;
4. *Tabaqat an-nahwiyyin wa al-lugawiyin*, Az-Zubaydi an-Nahwi;
5. *Tabaqat al-atibba' wa al-hukama'*, Ibn |ulġul;
6. *'Uyun al-anba' fi tabaqat al-atibba'*, Ibn abi Usaybi';
7. *Tabaqat al-adibba'*, Al-Anbari;
8. *Tabaqat al-huffaz*, As-Suyuti;
9. *Tabaqat al-hanabala*, Ibn abi Ya'la;
10. *Tabaqat al-hanafiyya*, Ibn Kamal-baša;
11. *Tabaqat as-sufiyya*, As-Sulami i
12. *Tabaqat al-hawass min ahl as-sidq wa al-kalas*, Ahmad aš-Šarġi az-Zubaydi;
13. *Tartib al-madarik*, Al-Qadi 'Iyad, to je knjiga o poznatijim imenima Ibni Malikovog mezheba, a iza nje je:
14. *Ad-Dibaġ al-murahhab fi ma'rifa a'yan al-marhab*, Ibn Farhun, a iza nje je:
15. *Nayl al-ibtihāġ bi tatriz ad-Dibaġ*, Ahmad-baba at-Tunbakti;
16. *Mizan al-i'tidal; Tarkira al-huffaz; i Tarhib tahrīb al-kamal*, Ar-Rahabi;
17. *Lisan al-mizan; i Taqrib at-tahrīb*, Ibn Haġar al-'Askqalani, sve knjige pod brojem 16 i 17 su o ličnostima iz oblasti *hadisa*;
18. *Mu'ġam al-adibba'*, Yaqut al-Hamawi;
19. *Mu'ġam al-muallifin*, 'Umar Rida al-Kahala;
20. *Mu'ġam adibba' al-atibba'*, Muhammad al-Kalili;
21. *Mu'ġam al-atibba'*, Ahmad 'Isa;
22. *Mu'ġam aš-šu'ara'*, Al-Marzubani;

23. *Al-Mu'ġam fi ashab al-Qadi as-Sadafi...*

Ovo su samo neka djela ove vrste koja kao primjere navodi Al-Harama. Takvih knjiga kao i autora ima mnogo više. Ono što se ovdje preporučuje kao važno je da student-istraživač treba da od savremenijih djela biografskog karaktera posebno obrati pažnju na knjigu *Al-A'lam*, koja nudi mnogo podataka o poznatijim autorima i njihovim djelima, a napisao ju je Az-Zirikli. Iz područja djela koja nude podatke o grupacijama ljudi preporučena je knjiga *Mu'ġam al-muallifin*, čiji je autor 'Umar Rida al-Kahala. Ističe se da su oba autora uložili maksimum truda da nas upoznaju sa najpoznatijim autorima među Arapima, te da nam ponude obilje izvora i literature o svakom od njih pojedinačno, kako bismo mogli upotpuniti informacije o njemu. Az-Zirikli je autore poredao po njihovim imenima po kojima su poznati, i to po sistemu harfova (elif, ba -sistem), dok Al-Kahala u posljednja dva toma svoje knjige nudi indeks imena spomenutih u djelu, sa brojem stranice na kojoj je određeno ime spomenuto. Oba autora su se potrudili da nam uz autore navedu i *hidžretsku* i godinu *po miladu* radi naše lakše orijentacije. Navode djela autora i teme o kojima su pisali.

Druga vrsta izvora o kojoj Al-Harama govori u svojoj knjizi *Waraqat fi al-bahl wa al-kitaba* a koja je veoma značajna u bilo kojoj fazi studentovog istraživanja određene znanstvene oblasti su:

2. KATALOZI KNJIGA I ARAPSKE PERIODIKE

Ovu vrstu djela susrećemo ne samo u institucijama tipa biblioteka nego i van njih. Važne su jer mnogo olakšavaju orijentaciju među brojnim knjigama u kojima se student gubi jer ne zna odakle da krene ni gdje šta da traži. U arapskim bibliotekama susrećemo i starije knjige o ovoj temi, ali i one novijeg datuma. Spominju se kao značajne:

1. *Al-Fihrisat*, An-Nadim;
2. *Al-Fihrisat*, Ibn Kayr;
3. *Kašf az-zunun*, Haġi Kalifa;
4. *Tarik al-adab al-'arabi*, Karl Brukalman;
5. *Miftah as-sa'ada*, Taškubri-zade;
6. *Idah al-maknun*, Isma'il al-Bagdadi (nalazi se na kraju ili iza knjige *Kašf az-zunun*);
7. *Ar-Rari'a ila tasanif aš-ši'a*, Aga Barzak;

8. *Tarik at-tural al-'arabi*, Fuad Sizkin;
9. *Fihris al-matbu'at al-'arabiyya wa al-m'arraba*, 'Awwad Kukis;
10. *Ma'a al-maktaba al-'arabiyya*, 'Abdurrahman 'Utba i
11. *Al-Bibliografiya al-kassa bi kull qutr 'arabi*, i *Ad-dalil al-bibliografi li al-maraġi' al-'arabiyya*, Sa'd al-Hiġrisi.

U ovu vrstu izvora spadaju i posebni *katalozi rukopisa* u bibliotekama koje takve rukopise posjeduju. Kada se student istraživač želi okoristiti nekom od ovih knjiga preporučuje se da prvo pročita njen predgovor i sadržaj, gdje će saznati koju oblast knjiga tretira i na koji način, te kako da se njom služi.

Među najpoznatijim *katalozima periodike* su svakako:

1. *Dalil ad-dawriyyat al-'arabiyya al-ġariya*, priređivač - Muhammad al-Mahdi, a izdavač Aš-Šu'ba al-qawmiyya li al-yunisku (Kairo, 1965.);
2. *Al-Fihris al-islami*, Birsun (Index Islamicus) - sadrži istraživanja koja su objavljena u nearapskoj periodici a vezana su za arapski jezik, islam, i arapske zemlje, od 1905. godine do osamdesetih godina XX stoljeća;
3. *Feharis maġallat al-maktaba ar-raisiyya li ġami'a al-Qahira*, sadrži egipatske i strane časopise do 1966. godine, i
4. *Al-Kaššaf at-tahlili li as-suhuf wa al-maġallat al-'arabiyya*.

3. LEKSIKONI GRADOVA, POKRAJINA, DRŽAVA

U arapskim bibliotekama se mogu naći i priručnici ove vrste. Oni pomažu da se dođe do važnih informacija o određenim geografskim područjima koja mogu biti vezana za temu istraživanja, pa je značajno imati o njima što više podataka. Takve knjige su:

1. *Mu'ġam al-buldan*, Yaqut al-Hamawi;
2. *Ar-Rawd al-mu'tar fi kabar al-aqtar*, Al-Humayri i
3. *Mu'ġam ma ista'ġama min asma' al-bilad wa al-mawadi'i*, Al-Bakri.

Studentu istraživaču mogu u ovoj oblasti mnogo pomoći i putopisi, te različiti povijesni izvori

o carstvima, zatim geografske enciklopedije, leksikoni, atlas i sl.

Naredna vrsta priručnika koji se mogu naći u arapskim bibliotekama, kako navodi al-Harama, jesu:

4. ENCIKLOPEDIJE

Ovo su opsežna djela koja obuhvataju osnovna i sistematizovana znanja iz različitih oblasti ljudske spoznaje. Razlikuju su po autorima, mjestu izdanja, metodologiji rada... Neke svojom tematikom slijede povijest, neke određene teme. Ima enciklopedija koje su sačinili autori pojedinci, a ima ih koje su plod aktivnosti cijelog tima znanstvenika. U svijetu su prisutne i jako korištene kao izvori.

Jedan broj enciklopedija tretira arapsko-islamsku kulturu. Neke od njih navodi al-Harama. To su:

1. *Daira al-ma'arif al-islamiyya* (Encyclopedia of Islam). Izdala ju je jedna grupa orijentalista i objavila na njemačkom, francuskom i engleskom jeziku. Rađena je po slovnom principu bez odvajanja nastavaka od osnove glagola ili riječi. Štampana je dva puta. Neki dijelovi prvog izdanja su prevedeni na arapski jezik. Prevođenje je obustavljeno da bi počeo izlazak drugog izdanja sa obilnijim materijalom. Drugi izdanje je rađeno po istom principu, ali je proširen broj izvora i literature, sa još nekim izmjenama i dopunama.
2. *Daira ma'arif al-Bustani*. Njen prvi broj je izdat u posljednjoj četvrtini XIX stoljeća, a 1956. godine je jedan član porodice Al-Bustani izdao zbirku dijelova ove enciklopedije, u 12 dijelova, a još nije bio dovršen ni harf *elif*.
3. *Daira ma'arif al-qarn al-'išrin*, Muhammad Farid al-Waġdi. Štampana je više puta. Jedno od tih izdanja sadrži deset tomova. Rađena je po principu vraćanja riječi njenom troslovnom korijenu, a obrađuje teme vezane za arapsko-islamsku kulturu posebno, ali i za kulturu čovječanstva uopće.
4. *Daira ma'arif at-turkiyya*. Njeno izdavanje je počelo u Turskoj 1946. godine, a do 1957. godine dostigla je 9 tomova koji obrađuju

različite teme, među kojima zapaženo mjesto ima obrada islamskih tema.

5. *Al-Mawsu'a al-'arabiyya*, Bejrut, 1955.
6. Daira al-ma'arif al-hadila;
7. *Daira ma'arif an-naši'in* i
8. Daira ma'arif aš-šabab.

Ovo je oblast koja svakako zaslužuje pažnju svih onih koji su odani islamskoj tradiciji u bilo kojem dijelu svijeta. Bosanski alimi već razmišljaju o sličnim projektima. Nadamo se da će oni u skoro vrijeme biti dostupni onima koji su željni znanja iz područja islamske kulture i civilizacije.

U arapskom svijetu se dalje radi na izdavanju novih enciklopedija. Prema onome što Al-Harama navodi na dva nova projekta rade *Al-Munazzama al-'arabiyya li at-tarbiyya wa al-laqafa wa al-'ulum* i *Al-Munazzama al-islamiyya li at-tarbiyya wa al-laqafa wa al-'ulum*.

5. JEZIČKI LEKSIKONI

Smatramo da bi bilo korisno ponuditi i nekoliko informacija o vrstama i sistemu korištenja leksikona ove kategorije, jer to može poslužiti studentima, posebno onima koji studiraju na Odsjeku za arapski jezik i književnost pri Filozofskom fakultetu u Sarajevu, ili studentima Fakulteta islamskih nauka kojima arapski jezik predstavlja posebno interesovanje. Evo nekoliko vrsta takvih leksikona koje spominje Al-Harama:

a) Rječnici pojmova

Ovo je vrsta izvora u kojoj su sabrani određeni jezički izrazi i pojašnjena njihova značenja. Za ovakvim djelima se ukazala potreba onda kada su se Arapi počeli miješati sa nearapima, i kada su se strane riječi počele uvlačiti u njihov jezik na račun starih koje su ostale u upotrebi još samo u dokumentima i registrima. Čak su sa značenjima riječi počeli imati problema i arabisti.

Alimi I i II stoljeća po Hidžri su se vraćali poeziji kao arapskom divanu da bi saznali ispravno značenje određenih pojmova iz Kur'ana ili hadisa. Potom su počela i šira istraživanja značenja pojedinih pojmova ova dva osnovna islamska izvora. Tako pisanje rječnika traje već stoljećima.

Al-Harama nas podsjeća na najpoznatija djela ove vrste po stoljećima:

1. *Tahrib al-luga*, Al-Azhari i
2. *As-Sihah*, Al-Ġawhari (IV stoljeće);
3. *Al-Muhkam*, Ibn Sida (V st.);
4. *Asas al-balaga*, Az-Zamakšari (VI st.);
5. *Lisan al-'arab*, Ibn Manzur (VII st.) - najpoznatiji i najobuhvatniji arapski rječnik;
6. *Al-Qamus al-muhit*, Fayruzabadi (VIII st.) - rječnik u kojem su pojmovi temeljito istraženi, a malog je obima, što olakšava upotrebu, pa je zato popularan.
7. *Tag al-'arus*, Az-Zubaydi, (XII st.) - komentar je na *Al-Qamus al-muhit* i
8. *Al-Muġam al-wasit* je najpoznatiji savremeni rječnik ove vrste koji je štampan o trošku *Al-Ġami'a al-'arabiyya*.

Nakon iznošenja podataka o nekim najpoznatijim rječnicima koji su se pojavili u proteklom stoljećima Al-Harama nudi i informaciju o tome kakav je sistem korištenja tih rječnika. On ukazuje na tri sistema korištenja. To su:

1. Sistem ishodišta glasova

Grada ovih rječnika je poredana po ishodištu glasova od grla ka usnama. *Kitab al-'ayn* od Halila b. Ahmada je prvi rječnik ove vrste. U njemu su harfovi poredani ovim redom: 'ayn, ha, ha, gayn, ka, qaf, kaf, ġim, šin, dad, sad, sin, za', ta', ta', dal, za', ral, la', ra', lam, nun, fa', ba', mim, waw, ya', alif.

Sa određenim dodacima po ovom sistemu su uslijedili rječnici *Tahrib al-luga*, Al-Azhari, *Al-Muhkam*, Ibn Sida, *Al-Muhit*, Ibn 'Abbad, *Al-Bari'*, *Al-Qali*.²

2. Sistem posljednjeg harfa

Ovaj sistem ide po redu *elif-ba* ali je zasnovan na korištenju posljednjeg harfa po redu u riječima. Po njemu se načini poglavlje, a po prvom harfu, onom do njega, pa po sljedećem se načine odjeljci poglavlja. *B* će biti naslov poglavlja po riječi *katab(a)*, a *K* će biti naslov odjeljka. *D* je naslov poglavlja a *K* odjeljka po riječi *dahik(a)* i sl.

Po ovom sistemu su urađeni najpoznatiji stari rječnici kao *As-Sihah*, *Lisan al-'arab*, *Al-Qamus al-muhit*, *Tag al-'arus*, *At-Takmila wa ar-rayl wa as-sila*, *Maġma' al-bahrayn*, *Al-'Ubab*. Ovaj sistem se pripisuje Al-Ġawhariju, koji je realizovao ideju začetu kod njegovog dajdže Al-Farabija.

3. Sistem prvih slova

Ovaj sistem je, za razliku od prethodnog, rađen na osnovu prvog harfa u riječi, tako da je *K* naslov poglavlja ispod riječi *kataba* a *Q* je naslov poglavlja ispod riječi *qara'a*.

Uz ovo treba spomenuti da su savremeni rječnici rađeni po ovom sistemu. Treba znati da je uklanjanje dodataka (prefiksa i sufiksa) sa osnove riječi bilo poznato i kod nekih starijih rječnika, a moderni ga obavezno primjenjuju. Riječ *istakdama* nakon odvajanja dodatka ostaje na svom korijenu *kdm*, dok riječ *murakara* ostaje na korijenu *rkr*.

Vrlo je važno poznavati sisteme korištenja navedenih rječnika, posebno ovog zadnjeg jer je po njemu rađen najveći broj savremenih rječnika.

b) Leksikoni značenja (rječnici rađeni na semantičkoj osnovi)

O nekim leksikonima ove vrste bilo je ranije riječi. Jedan dio znanstvenika se zainteresovao posebno za ovu oblast pa su napisali zasebne leksikone koji sadrže nazive životinja, biljaka, oružja i slično, koji su se vremenom razvijali i bili dopunjavani. Al-Harama navodi neke od leksikona ove vrste:

1. *Al-Alfaz al-kitabiyya*, Al-Hamarani (IV stoljeće);
2. *Al-Mukasas*, Ibn Sida (V st.), najčuvaniji ove vrste;
3. *Al-Ašbah wa an-nazair*, Al-Anbari, (VI st.).

Ovi su leksikoni podijeljeni na odjeljke okupljene oko značenja poznatih u jeziku. Autor ukazuje na izraze koji upućuju na određena značenja. Al-Harama za ovo navodi primjer iz *Al-Alfaz al-kitabiyya*, od Al-Hamaranija (str. 11.), da u odjeljku o značenju pojma 'afw stoji: 'Afwatu 'an fulan: wa safahatu 'anhu, wa tagammadtu ranbahu, itd.

6. KNJIGE RODOSLOVA (GENEALOGIJA)

Pri svom istraživanju određenog perioda ili osobe u njemu student istraživač se često susreće sa problemom identifikacije osobe o kojoj piše ukoliko ima više osoba sa istim vlastitim imenima a i imenima svojih otaca. Tada je nužno posegnuti za više podataka o njihovim precima radi upoređivanja. Knjige rodoslova to omogućavaju. Al-Harama spominje sljedeće naslove:

1. *Ġamhara ansab al-'Arab*, Ibn Hazm;
2. *Ġamhara ansab al-'Arab*, Al-Kalbi;
3. *Al-Ansab*, As-Sam'ani;
4. *Nihaya al-arab fi ma'rifa ansab al-'Arab*, An-Nuwayri.

Knjige rodoslova su ponekad vezane za određene grupe ljudi, za cijela plemena, a ima ih koji uopće nisu vezani za ljude nego npr. za konje poput *Ansab al-kayl* od Ibn Kalbija.

7. LEKSIKONI KUR'ANSKIH POJMOVA

Student istraživač, posebno student islamskih nauka, vrlo često ima potrebu da sazna u kojoj se suri nalazi ajet koji je vezan za temu njegovog istraživanja, ima li još takvih ajeta u Kur'anu i gdje su smješteni. U tu svrhu su napisani leksikoni koji omogućavaju da se na vrlo jednostavan i brz način dođe do informacije o ajetima sa određenom temom. Dovoljno je se zna samo jedna riječ iz ajeta da bi se saznalo za njegovo mjesto u Mushafu. Takvi leksikoni su, kako navodi Al-Harama:

1. *Al-Mu'ğam al-mufahras li al-faz al-Qur'an al-Karim*, koji je Muhammad Fuad 'Abd al-Baqi izdao u jednom tomu 1945. godine. Traganje za ajetom se vrši po sistemu odvajanja dodataka riječima i njihovo pronalaženje po harfovima iz osnove;
2. *Mu'ğam al-alfaz wa al-'lam al-Qur'aniyya*, koju je napisao Muhammad Isma'il Ibrahim a štampana je 1968. godine. Razlikuje se od prethodnog po mogućnosti da se istim sistemom dođe i do vlastitih imena koja su spomenuta u Kur'anu.
3. *Mu'ğam al-faz al-Qur'an al-Karim*, koji je izdalo Mağma' al-luga al-'rabiyya u Kairu i
4. *Mu'ğam al-faz al-Qur'an al-Karim*, od Flügela, iz prošlog stoljeća kao prvi rad ove vrste.

8. LEKSIKONI POSLANIKOVIH HADISA

Na istoj razini potrebe studentima islamskih nauka su i leksikoni koji nude mogućnost da se brže i lakše dođe do informacije o hadisu od kojeg se zna samo dio. Al-Harama nudi kratke podatke o dva takva leksikona:

1. *Al-Mu'ğam al-mufahras li alfaz al-hadil*. Napisala ga je grupa orijentalista 1936. godine. Štampan je u 7 opsežnih tomova koji obuhvataju hadise navedene u 9 hadiskih zbirki:

1. *Sahih al-Buhari*, (ح)
2. *Sahih Muslim*, (م)
3. *Sunan at-Tirmizi*, (ت)
4. *Sunan an-Nasa'i*, (ن)
5. *Sunan Abi Dawud*, (د)
6. *Sunan Ibn Mağa*, (ج)
7. *Sunan ad-Darimi*, (ي د)
8. *Musnad Ahmad*, (حم) i
9. *Muwata' Malik*. (ط).

Ove zbirke su podijeljene u 4 sistema prema prirodi njihovog pisanja:

- a. Prvi sistem se sastoji od 6 zbirki podijeljenih na knjige i poglavlja: *Sahih al-Buhari*, *Sunan at-Tirmizi*, *Sunan an-Nasa'i*, *Sunan Abi Dawud*, *Sunan Ibn Mağa*, i *Sunan ad-Darimi*. Primjer: (ت ادب ١٥) čitamo kao: Zbirka *Sunan at-Tirmizi*, knjiga "Edeb", 15. poglavlje.
- b. Drugi sistem se sastoji od knjiga i hadisa u njima poredanih brojevanim slijedom. U ovom sistemu imamo samo *Sahih Muslimov*. Primjer: (م فضائل الصحابة ١٦٥) čitamo kao: Zbirka *Sahih Muslim*, knjiga *Fadail as-sahaba*, hadis br. 165.
- c. Treći sistem podrazumijeva da su teme i hadisi u slijedu. Po ovom sistemu je *Muwata' Malikov*. Primjer: (ط حج ٢٢٧) čitamo kao: Zbirka *Muwata' Malik*, tema *Hadždž*, hadis br. 227.
- d. Četvrti sistem je uređen na bazi dijelova i stranica. Takav je *Musnad Ahmadov*. Primjer: (١٧٥١٤ م →) čitamo kao: Zbirka *Musnad Ahmad*, 4. dio, str. 175.

Do informacije o bilo kojem hadisu se dolazi kroz *Al-Mu'ğam al-mufahras* odvajanjem dodataka od riječi i otkrivanja njenog mjesta po *elif-ba* sistemu.

2. *Mafatih kunuz as-sunna*. Ovaj drugi leksikon hadiskih pojmova je, kako tvrdi Al-Harama, napisan na engleskom jeziku a na arapski ga je preveo Muhammad Fuad 'Abd al-Baqi. Namijenjen je otkrivanju poslanikovih hadisa u zbirka: *Sahih al-Buhari*, *Sunan at-Tirmizi*, *Sunan an-Nasa'i*, *Sunan Abi Dawud*, *Sunan*

Ibn Mağa, *Sunan ad-Darimi*, po sistemu pojašnjavanja broja poglavlja. U zbirka: *Sahih Muslim*, *Muwata' Malik*, *Musnad Atyalisi* i *Musnad Zubayd b. Ali* sistemom pojašnjenja broja hadisa. U zbirka: *Musnad Ahmad*, *Tabqat Ibn Sa'd*, *Sira Ibn Hišam* i *Magazi Al-Waqidi* sistemom pojašnjenja broja stranica. Drukčiji sistemi mu ne umanjuju vrijednost u odnosu na prethodni leksikon.

9. LEKSIKONI STRUČNIH POJMOVA

Studenti, u toku svojih istraživanja, obično ne pridaju dovoljno pažnje ovakvoj vrsti izvora informacija. Takav odnos proistječe iz njihovog nedovoljnog poznavanja značaja i uloge koju oni imaju u oblasti istraživačkih poduhvata. Bez poznavanja stručne terminologije jedne oblasti ne može se razumjeti njena problematika.

Pod *stručnim terminom* (*al-mustalah*), tvrdi Al-Harama, podrazumijevamo pojam koji se koristi u nekoj znanstvenoj oblasti i ukazuje na posebno značenje koje on ima u toj oblasti. Evo nekih leksikona koji su nastali iz potrebe za njima:

1. *Mua'ğam al-balaga al-'arabiyya*, Badawi Tabana. Sadrži stručne pojmove iz oblasti arapske stilistike. Pojavio se u izdanju *Ğami'a Tarablis* 1977. godine, u dva toma. Podijeljen je na poglavlja po sistemu *alif-ba* i pretpostavlja odvajanje dodataka od riječi.
2. *Al-Mua'ğam al-adabi*, Ğabbur 'Abd an-Nur. Prvo izdanje je izašlo 1979. godine. Ima dva toma. U prvom su obrađeni odabrani stručni književni izrazi kod određenih škola i pravaca u književnosti. Poredani su po *alif-ba* sistemu. Drugi dio tretira oblast svjetske književnosti.
3. *Mua'ğam al-mustalahat al-'arabiyya fi al-luga wa al-adab*, Mağdi Wahba i Kamil al-Muhandis. Objavljen je u libanskoj biblioteci 1979. godine. Sadrži i arapske stručne izraze za zapadne jezike i književnost koji bi mogli interesovati arapskog istraživača.
4. *Mua'ğam al-adab*, Mağdi Wahba. Na njemu je utemeljen prethodni leksikon.
5. *Al-mustalah fi al-adab al-garbi*, Nasir al-Hufi. Objavljen je 1968. godine, a naziv mu govori o sadržaju.

6. *Ma'ağim al-mustalahat al-fiqhiyya*. To su leksikoni vezani za stručne izraze koji se koriste u islamskoj fikhskoj baštini. Al-Harama navodi neke od tih leksikona:
- Mawsu'a al-fiqh al-islami*, poznatiji po nazivu *Mawsu'a Ğamal 'Abd an-Nasir*. Izašao u Kairu. Važan leksikon složen po *alif-ba* sistemu ali do 1989. godine nije bio dovršen ni prvi harf.
  - Al-Qamus al-fiqhi*, Sa'di abu Ğayb. Izdala ga Dar al-fikr u Damasku.
  - Mua'ğam al-fiqh al-hanbali*, izdanje Wazarat al-awqaf al-kuwaytiyya, 1973. godine.
  - Al-Qamus al-islami*, Ahmad 'Atiyya. Djelo velike vrijednosti. Do 1989. godine izašlo je 5 tomova. Obuhvata stručne izraze, nazive, mjesta i sl. koji su vezani za islam tako da nalazi svoje mjesto među fikhskim leksikonima.
7. *Ma'ağim al-mustalahat as-sufiyya (Leksikoni sufijskih pojmova)*. Kao:
- Mua'ğam al-mustalahat as-sufiyya*, 'Abd al-Mun'im al-Hanafi,
  - Al-Mua'ğam as-sufi*, Su'ad al-Hakim, objavljen 1981. godine.
8. *Ma'ağim al-mustalahat al-falsafiyya (Leksikoni filozofskih pojmova)*. U takve ubrajamo onaj koji je izdalo Mağma' al-luga al-'arabiyya 1979. godine. Iste godine je takav leksikon, u jednom tomu, izdao Ğamil Sulayba.
9. *Ma'ağim al-mustalahat an-nahwiyya wa as-sarfiyya (Gramatičko-sintaksički leksikoni)*, kakav je - *Mua'ğam an-nahw*, 'Abd al-Ganiyy ad-Daqr, iz 1975. godine.
10. *Ma'ağim al-mustalahat al-'ilmiyya wa at-taqniyya (Znanstveno-tehnički leksikoni)*, kakve su izdavale akademije arapskog jezika u Siriji, Iraku i Egiptu.

Spomenimo još da Al-Harama ukazuje na još dvije vrste izvora informacija ove kategorije. To su:

- *Leksikoni primjera (Ma'ağim al-amlal)* i
- *Indeksi poezije (Faharis al-aš'ar)*.

Ukoliko neko od studenata istraživača ima volju da pogleda neke primjere ovakvih izvora neka pronade knjigu 'Abd al-Hamid 'Abdullah al-

Harame *Waraqat fi al-bahl wa al-kitaba* (Tripoli, 1989.), koja je nama poslužila kao osnova za iznošenje podataka o ovoj kategoriji izvora informacija ili *ključeva koji otvaraju vrata različitih vrsta saznanja (mafatih al-ma'arif)* kako ih je sam Al-Harama nazvao.

Na kraju podsjetimo da Al-Harama u ovoj knjizi, pored ovoga o čemu smo govorili, nudi naslove kakvi su:

- Znanstveno istraživanje,
- Metode znanstvenog istraživanja,
- Osobine istraživača,
- Ciljevi istraživačkog rada,
- Biblioteka,
- Izvori i literatura,
- Znanstvena argumentovanost,
- Pogreške pri radu,
- Faze istraživačkog rada,
- Obrada rukopisa

i još nekoliko naslova koji tretiraju ovu problematiku sa prilogom tekstova u kojima se mogu prepoznati različiti stilovi i metode pisanja i rada.

Nadamo se da smo ovim informativnim tekstom uspjeli pomoći da se na jednom mjestu nađe veći broj podataka o izvorima informacija koje mogu biti korisne studentima istraživačima pri njihovom radu na novim priložima znanstvenoj građi na ovim područjima, što je bio naš glavni cilj.

BILJEŠKE

¹ Preporučujemo još dva naslova koja su vezana za ovu temu:

- Vlatko Silobrić, *Kako sastaviti, objaviti i ocijeniti znanstveno djelo* (treće, dopunjeno izdanje), Medicinska naklada, Zagreb, 1994., i
- "Upute za pripremu naučnih radova za objavljivanje", *Informatologia jugoslavica*, 3 (1-4), Zagreb, 1971., str. 111-127.

² Kratke biografije mnogih od spomenutih filologa mogu se naći u: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Sarajevo, 1998., str. 19-38.

Summary**INFORMATION SOURCES
(CATALOGUES AND
ENCYCLOPEDIAS)**

Sead Seljubac

This is a work which offers assistance to a student-researcher who wishes to research the field of Arabic-Islamic culture and civilization and is forced to use sources in the Arabic language. The article offers data on a number of catalogue-type sources, lexicons and encyclopedias serving as the key to the door behind which lies a sea of information which can be accessed in an Arabic library. As the basis for the article, the book written by 'Abd al-Hamid 'Abdullah al-Harama entitled *Waraqat fi al-bahl wa al-kitaba* (Tripoli, 1989). For further insight into other types of sources of information of which al-Harama writes, we recommend the reading of his book.

موجز**مصادر المعلومات**

سعاد سليوباتس

يقدم هذا المقال مساعدة للطالب - الباحث الذي يرغب أن يبحث في مجال الثقافة والحضارة العربية الإسلامية، فتجده مضطرا لاستخدام المراجع العربية. يقدم المقال المعلومات عن عدد من المصادر مثل الكتالوجات والمعاجم والموسوعات التي تعتبر مفاتيح للأبواب التي تخفي وراءها بحورا من المعلومات، والتي يمكن الحصول عليها في المكتبات العربية. ويعتمد المقال على كتاب عبد الحميد عبد الله الحرام «ورقات في البحث والكتابة» الذي صدر في ليبيا سنة ١٩٨٩ م. للإطلاع على الأنماط الأخرى من مصادر المعلومات التي يكتب عنها الحرام، فإننا ننصح بقراءة كتابه هذا.

m